

**Pt. Ravishankar Shukla University,
Raipur (C.G.), India 492010**

CURRICULUM & Syllabus
(Based on CBCS & LOCF)

M.A. Sanskrit
(Annual System)

पूर्व एवं अंतिम वर्ष

Session:2025-27

Approved by:

Board of Studies : संस्कृत अध्ययन मंडल

Dates: **16-05-2025**

Name of Chairman : डॉ. वैभव वसंत कान्हे *Vaibhan*
16-5-25

Name of Member's : प्रो. विजय कुमार सी. जी. ऑनलाइन उपस्थित
डॉ. कविता होले ऑनलाइन उपस्थित

डॉ. सत्येन्दु शर्मा

डॉ. कादम्बरी शर्मा

डॉ. प्रवीण झाड़ी

16/5/25

16/5/25

पाठ्यक्रमः - वार्षिक परीक्षा पद्धतिः (सत्र 2025-27)

एम . ए. पूर्व - संस्कृत

स्नातकोत्तर पूर्ववर्षे निम्नलिखितानि पञ्चप्रश्नपत्राणि भविष्यन्ति ।

प्रश्नपत्रं पञ्चखण्डेषु (5 - इकाई) विभक्तं भविष्यति । 20 - 20 (विंशति)
अङ्कानां च प्रत्येका इकाई निर्धारिता अस्ति -

क्रमाङ्कः	प्रश्नपत्रम्	प्रश्नपत्रस्य नाम	पूर्णाङ्कः
1	प्रथमप्रश्नपत्रम्	वैदिकसाहित्यम्	100
2	द्वितीयप्रश्नपत्रम्	व्याकरणशास्त्रम्	100
3	तृतीयप्रश्नपत्रम्	भाषाविज्ञानम्	100
4	चतुर्थप्रश्नपत्रम्	दर्शनशास्त्रम्	100
5	पञ्चमप्रश्नपत्रम्	साहित्यशास्त्रम्	100
योग			500

प्रथमप्रश्नपत्रम् – वैदिकसाहित्यम् पूर्णाङ्कः -100

Vaibhan
16-5-25

Thak
16/05/25

16/5/25

इकाईप्रथमा- एतेषांसूक्तानामध्ययनम्-अग्निः -1.1, इन्द्रः- 2-12, वरुणः- 7.86,
विष्णुः-1.154, पुरुषसूक्तम् 10.90, विश्वेदेवाः 1.89, शिवसंकल्पसूक्तम्- 30.4.16
सम्वादसूक्तम् - सरमापणिसूक्तम् 10.108, विश्वामित्र-नदी, रुद्रसूक्तम्-
(शुक्लयजुर्वेदस्य षोडशोऽध्यायः-16 मन्त्राः)

इकाई द्वितीया - ऐतरेयब्राह्मणम् (हरिश्चन्द्रोपाख्यानम्)

इकाई तृतीया- ईशावास्योपनिषद्

इकाई चतुर्थी- निरुक्तम् (प्रथमोऽध्यायः) निरुक्ते निम्नांकितपदानां निवर्चनम् - आचार्यः, वीरः,
हृदः, गोः, समुद्रः, वृत्रः, आदित्यः, उषस्, मेघः, वाक्, उदकम्, नदी, अश्वः, अग्निः, जातवेदस्,
वैश्वानरः, निघण्टुः ।

इकाई पञ्चमी - संहिताब्राह्मणारण्यकोपनिषदां वेदांगानां च संक्षिप्त परिचयः।

अनुशान्सितग्रन्थाः

ऋक्सूक्तसंग्रह-डा. हरिदत्तशास्त्री, साहित्यभण्डार, मेरठ

ऋक्सूक्तसंग्रह - तारिणीशङ्गा, प्रकाशनकेन्द्र, लखनऊ

ईशावास्योपनिषद् - डा. विजयशंकरपाण्डेय, मोतीलालबनारसीदास, वाराणसी

ईशावास्योपनिषद् - गीताप्रेस, गोरखपुर

वैदिकसाहित्यस्येतिहासःडा. राजधरमिश्रः, श्यामप्रकाशन, जयपुर

वैदिकसाहित्यऔरसंस्कृति- आचार्यबलदेवउपाध्याय, शारदासंस्थान, वाराणसी

वैदिकसाहित्यकाइतिहास - श्रीगजाननशास्त्रीमुसलगाँवकर, चौखम्भासंस्कृतसंस्थान,
वाराणसी

Vaibhan
16-5-25

16/05/25

एतरेयब्राह्मणम् -हरिश्चन्द्रोपाख्यानम्- डा. उमाशंकरशर्माऋषि, चौखम्भाविद्याभवन,
वाराणसी

निरुक्तम् - डा. उमाशंकरशर्माऋषि, चौखम्भाविद्याभवन, वाराणसी

वैदिकसाहित्यस्येतिहासः -डा. राजधरमिश्रः, श्यामप्रकाशन, जयपुर

वैदिकसाहित्यऔरसंस्कृति- आचार्यबलदेवउपाध्याय, शारदासंस्थान, वाराणसी

वैदिकसाहित्यकाइतिहास - श्रीगजाननशास्त्रीमुसलगाँवकर, चौखम्भासंस्कृतसंस्थान,
वाराणसी

द्वितीयप्रश्नपत्रम् -व्याकरणशास्त्रम् पूर्णाङ्कः -100

इकाईप्रथमा- - परिभाषा – संहिता, गुणः, वृद्धिः, प्रातिपदिकम्, नदी, घि, उपधा, अपृक्तम्, गतिः, पदम्,
विभाषा, सवर्णम्, टि, प्रगृह्यम्, सर्वनामस्थानम्, निष्ठा ।

इकाई द्वितीया - कारकप्रकरणम् – वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदीतः (सम्पूर्णम्)

इकाई तृतीया- समासप्रकरणम् – लघुसिद्धान्तकौमुदीतः (केवलसमासः तत्पुरुषसमासः अव्ययीभावो
द्वन्द्वो बहुव्रीहिश्च)

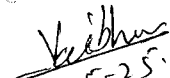
इकाई चतुर्थी- (अ) कृदन्तप्रकरणम् – लघुसिद्धान्तकौमुदीतः

अध्येतव्य प्रत्ययाः – तव्यत्, तव्य, अनीयर्, यत्, ण्यत्, क्यप्, ण्वुल्, तृच्, ल्यु, णिनि, अच्, क्तवत्, शतृ, शानच्,
तुमुन्, क्त्वा, ल्यप्, ल्युट्, क्तिन् ।

(ब) लघुसिद्धान्तकौमुदीतःतद्धित प्रकरणम्अध्येतव्य प्रत्ययाः –

अण्, ण्य, इज्, ढक्, त्व, तल्, ष्यज्, ईयसुन्, इष्ठन्, तरप्, तमप्, इनि, ठन्, मतुप्, इतच्।

इकाई पञ्चमी - महाभाष्यम् पशुशाहिनके निम्नांकिता विषयाः –

16-5-25

16/05/25

शब्दस्यपरिभाषा,शब्दार्थ-सम्बन्धः,व्याकरणाध्ययनस्य प्रयोजनानि,व्याकरणस्यपरिभाषा,साधुशब्दानांप्रयोगस्य परिणामः,व्याकरणस्य पद्धतिः।

अनुशान्सितग्रन्थाः

वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी-गोपाल दत्त पाण्डेय, चौखम्भा विद्या भवन, वाराणसी
लघुसिद्धान्तकौमुदी - डा. कौशल किशोर पाण्डेय, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी
लघुसिद्धान्तकौमुदी -महेश सिंह कुशवाहा, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी
व्याकरणमहाभाष्यम् (1-5 आहनिकानि) कृष्णदास अकादमी, वाराणसी

तृतीयप्रश्नपत्रम् - भाषाविज्ञानम् पूर्णाङ्कः -100

इकाईप्रथमा- भाषायाः परिभाषा, भाषा-बोली इत्येतयोः भेदः,

भाषाणां वर्गीकरणम् – आकृतिमूलकं पारिवारिकं च । भारोपीयभाषापरिवारस्य संक्षिप्तपरिचयः ।

भारतीया आर्यभाषाः (प्राचीनभारतीयाआर्यभाषा वैदिकसंस्कृतंलौकिकसंस्कृतंच)।

मध्यकालीन भारतीयाआर्यभाषाः(पालिःप्राकृतम्अपभ्रंशः)

आधुनिकभारतीयानामार्यभाषाणांपरिचयः।

इकाई द्वितीया - ध्वनीनां वर्गीकरणम्,स्वराणांब्यंजनानां च उच्चारणस्थानानि प्रयत्नाश्च ।

संस्कृतध्वनिदृष्ट्या मानवीयं ध्वनियन्त्रम्, ध्वनिपरिवर्तनस्य कारणानि ध्वनिनियमः (ग्रिमः, ग्रासमैतः, वर्तनः) ।
अर्थपरिवर्तनस्य दिशाः कारणानि च ।

इकाई तृतीया- पाणिनीयशिक्षा (सम्पूर्णा)।

इकाई चतुर्थी- धम्मपदम् (वर्गः-1,2,3,4,5)।

इकाई पञ्चमी - कोमलचन्द्रजैनकृता प्राकृतप्रवेशिका (पाठः -1,2,3,14)।

अनुशन्सितग्रन्थाः

भाषाविज्ञान-डा भोलानाथ तिवारी, चौखम्भा विद्या भवन, वाराणसी
पाणिनीयशिक्षा- डा. सत्यप्रकाश दुबे, राजस्थानी ग्रन्थागार, जोधपुर
धम्मपदम्-श्री कछेन्दीलाल गुप्त, चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
प्राकृतप्रवेशिका - कोमलचन्द्र जैन, तारा बुक एजेन्सी, वाराणसी

चतुर्थप्रश्नपत्रम् - दर्शनशास्त्रम्

पूर्णाङ्कः -100

इकाईप्रथमा- तर्कसंग्रहः (सम्पूर्णः) ।

इकाई द्वितीया - पातञ्जलयोगसूत्रम्- समाधिपादः(1-28 सूत्रपर्यन्तम्)

साधनपादः (1-9 तथा 29-55सूत्रपर्यन्तम्) विभूतिपादः(1-3सूत्रपर्यन्तम्)।

भारतीयदर्शनस्यपरिचयः - चार्वाक् दर्शनम् .जैनदर्शनम्. बौद्धदर्शनम् मीमान्सादर्शनम् वेदान्तदर्शनम्।

इकाई तृतीया- सांख्यकारिका (सम्पूर्णा)।

इकाई चतुर्थी- वेदान्तसारः (सम्पूर्णः) ।

इकाई पञ्चमी - उपर्युक्त ग्रन्थाधारितः समालोचनात्मकप्रश्नाः ।

अनुशन्सितग्रन्थाः

तर्कसंग्रहः - श्री शाश्वतानन्द झा, चौखम्भा कृष्णदास अकादमी, वाराणसी
सांख्यकारिका- आचार्य जगन्नाथ शास्त्री, मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी
भारतीय दर्शन - डा. नन्दकिशोर देवराज, उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान
भारतीय दर्शन - चन्द्रधर शर्मा, मोतीलाल बनारसी दास, वाराणसी
वेदान्तसारः - डा. कृष्णकान्त त्रिपाठी, साहित्य भण्डार, मेरठ
वेदान्तसारः - आचार्य बदरीनाथ शुक्ल, मोतीलाल बनारसी दास, वाराणसी
पातञ्जलयोगसूत्रम् - स्वामी ओमानन्द तीर्थ, गीता प्रेस, गोरखपुर
भारतीय दर्शन - डा. नन्दकिशोर देवराज, उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान
भारतीय दर्शन - चन्द्रधर शर्मा, मोतीलाल बनारसी दास, वाराणसी

Vaibhava
16-5-25

Shah
16/05/25

16/5/25

पञ्चमप्रश्नपत्रम् - साहित्यशास्त्रम्

पूर्णाङ्कः -100

इकाई प्रथमा- भरतमुनिकृतं नाट्यशास्त्रम् (अध्यायः-प्रथमः)

इकाई द्वितीया - दशरूपकम् (प्रथमः द्वितीयः च प्रकाशः)।

इकाई तृतीया- भामहकृतः काव्यालंकारः (प्रथमः परिच्छेदः)।

इकाई चतुर्थी- वामनकृता काव्यालंकारसूत्रवृत्ति (अधिकरणम् - प्रथमम्)

इकाई पञ्चमी - दण्डिकृतः काव्यादर्शः (प्रथमः परिच्छेदः)।

अनुशान्सितग्रन्थाः

नाट्यशास्त्रम् प्रथमद्वितीयाध्यायात्मकम् - डा मनोज ठाकुर न्यू भारतीय बुक कार्पोरेशन दिल्ली

नाट्यशास्त्रम् (1-2 अध्यायः)- श्री बाबूलाल शुक्ल, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी

काव्यालंकारः - पं. बटुकनाथ शर्मा, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी

काव्यालंकारसूत्रवृत्तिः-श्री हरगोविन्द शास्त्री, चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी

काव्यादर्शः - आचार्य श्री राम चन्द्र मिश्रः, चौखम्भा विद्या भवन, वाराणसी

काव्यादर्शः - डा जमुना पाठक चौखम्भा कृष्णदास अकादमी वाराणसी

दशरूपकम् - डा. केशव राव मुसलगाँवकर, चौखम्भा प्रकाशन, वाराणसी

Vaibhan
16-5-25

16/05/25

16/5/25

एम . ए. अन्तिम – संस्कृत

स्नातकोत्तर- अन्तिमवर्षे निम्नलिखितानि पञ्चप्रश्नपत्राणि भविष्यन्ति । प्रश्नपत्रं पञ्चखण्डेषु (5 - इकाई) विभक्तं भविष्यति । 20 - 20 (विंशति) अङ्कानां च प्रत्येका इकाई निर्धारिता अस्ति -

क्रमाङ्कः	प्रश्नपत्रम्	प्रश्नपत्रस्य नाम	पूर्णाङ्कः
1	षष्ठप्रश्नपत्रम्	काव्यम्	100
2	सप्तमप्रश्नपत्रम्	काव्यशास्त्रम्	100
3	अष्टमप्रश्नपत्रम्	साहित्यसिद्धान्तः	100
4	नवमप्रश्नपत्रम्	धर्मार्थशास्त्राणि	100
5	दशमप्रश्नपत्रम्	संस्कृतव्युत्पत्तिःमानवीयमूल्यचिंतनञ्च	100
योग			500

षष्ठप्रश्नपत्रम् -काव्यम्

पूर्णाङ्कः -100

इकाईप्रथमा- मेघदूतम् – पूर्वमेघः

इकाई द्वितीया - मेघदूतम् – उत्तरमेघः

इकाई तृतीया- शिशुपालवधम् (प्रथमः सर्गः) ।

इकाई चतुर्थी- मृच्छकटिकम् (सम्पूर्णम्) ।

इकाई पञ्चमी - उपर्युक्त ग्रन्थाधारितः समालोचनात्मकप्रश्नाः ।

अनुशान्सितग्रन्थाः

मेघदूतम्-श्री वैद्यनाथ झा, कृष्णदास अकादमी, वाराणसी

मेघदूतम्- डा विजेन्द्र कुमार शर्मा माहित्य भंडार मुभाष बाजार मेरठ

शिशुपालवधम् (प्रथमःसर्गः) श्री रामजी लाल शर्मा, चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी

मृच्छकटिकम् - डा. जगदीशचन्द्र मिश्र, चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी

महाकवि शूद्रक – डा. रमाशंकर तिवारी, चौखम्बा प्रकाशन, वाराणसी

सप्तमप्रश्नपत्रम् – काव्यशास्त्रम्

पूर्णाङ्कः -100

इकाईप्रथमा- काव्यप्रकाशः (उल्लासः -1,2,3)

इकाई द्वितीया - काव्यप्रकाशः (उल्लासः -4, 5)

इकाई तृतीया- काव्यप्रकाशः (उल्लासः -6,7,8)

इकाई चतुर्थी- काव्यप्रकाशात् अधोलिखितानाम् अलंकाराणां सोदाहरणं लक्षणम् –

अनुप्रासः, श्लेषः, वक्रोक्तिः, उपमा, रूपकम्, उत्प्रेक्षा, समसोक्तिः, अपह्नुतिः, निदर्शना, अर्थान्तरन्यासः, दृष्टान्तः, विभावना, विशेषोक्तिः, संकरः, संसृष्टिः ।

इकाई पञ्चमी - साहित्यदर्पणः – अधोलिखितविषयाः-

विश्वनाथकृतकाव्यलक्षणम्, शब्दशक्तिः – अभिधा, लक्षणा व्यञ्जना च । रसः (स्थायिभावसहितो रसभेदः), रूपकभेदः, नाटकस्य लक्षणम्, महाकाव्यस्य लक्षणम् ।

Yadhu
16-5-25

Yadhu
16/5/25

Yadhu
16/05/25

अनुशान्सितग्रन्थाः

काव्यप्रकाशः-आचार्य विश्वेश्वर ज्ञान मंडल लिमिटेड विक्रम भवन 30.5 ए लंका वाराणसी 221005

काव्यप्रकाशः- पं. रघुनाथ प्रसाद चतुर्वेदी, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी

साहित्यदर्पणः - आचार्य कृष्णमोहन शास्त्री, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी

साहित्यदर्पणः - डा सत्यव्रत सिंह चौखम्भा विद्या भवन वाराणसी

अष्टमप्रश्नपत्रम्- साहित्यसिद्धान्तः

पूर्णाङ्कः -100

इकाईप्रथमा- वक्रोक्तिजीवितम् (प्रथमोन्मेषः)

इकाई द्वितीया - ध्वन्यालोकः (प्रथम उद्योतः)

इकाई तृतीया- काव्यमीमांसा (अध्यायः - 1,2,3,4,5)

इकाई चतुर्थी- औचित्यविचारचर्चा (सम्पूर्णा)

इकाई पञ्चमी - साहित्यशास्त्रीयाः विभिन्नसम्प्रदायाः - अलंकारसम्प्रदायः, रससम्प्रदायः, रीतिसम्प्रदायः, वक्रोक्तिसम्प्रदायः, औचित्यसम्प्रदायः, ध्वनिसम्प्रदायश्च ।

अनुशान्सितग्रन्थाः

संस्कृत साहित्य का इतिहास - आचार्य बलदेव उपाध्याय शारदा निकेतन वाराणसी

वक्रोक्तिजीवितम् - श्री राधेश्याम मिश्र चौखम्भा संस्कृत संस्थान वाराणसी

ध्वन्यालोकः - डा गंगासागर राय चौखम्भा संस्कृत भवन वाराणसी

संस्कृत साहित्य का इतिहास - आचार्य बलदेव उपाध्याय शारदा निकेतन वाराणसी

हिन्दीकाव्यमीमांसा - डा. गंगासागर राय, चौखम्भा विद्याभवन, वाराणसी

औचित्यविचारचर्चा - आचार्य श्री ब्रजमोहन झा, चौखम्भा विद्या भवन, वाराणसी

नवमप्रश्नपत्रम्- धर्मार्थशास्त्राणि

पूर्णाङ्कः -100

इकाईप्रथमा- रामायण- महाभारत- पुराणानां संक्षिप्त परिचयः ।

इकाई द्वितीया - महाभारतम् - भगवद्गीता (अध्यायः – 2,15,16)

इकाई तृतीया- मनुस्मृतिः (अध्यायः – 1)

इकाई चतुर्थी- कौटिल्यस्य अर्थशास्त्रम् (प्रथमतः पंचमाध्यायपर्यन्तम्) ।

इकाई पञ्चमी - उपर्युक्तग्रन्थानां समालोचनात्मकप्रश्नः ।

अनुशान्सितग्रन्थाः

भगवद्गीता – गीताप्रेस, गोरखपुर

मनुस्मृतिः –डां गजानन शास्त्री मुसलगांवकर चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन वाराणसी

मनुस्मृतिः –हरगोविंद शास्त्री चौखम्बा संस्कृत संस्थान वाराणसी

दशमप्रश्नपत्रम्- संस्कृतव्युत्पत्तिःमानवीयमूल्यचिंतनञ्च पूर्णाङ्कः -100

इकाईप्रथमा- संस्कृतनिबन्धः ।

इकाई द्वितीया - समाचारलेखनम् ,आवेदनपत्रलेखनम् , वादविवादलेखनम् च ।

इकाई तृतीया- अनुवादकार्यम्, वाच्यपरिवर्तनम्, वाक्यशुद्धिकला च ।

इकाई चतुर्थी- अपठितपद्यानां गद्यांशानां वा अर्थलेखनम् ।

इकाई पञ्चमी – अधोलिखिताख्यानानां मानवीयमूल्याधारितं चिन्तनम्-

1. दीक्षान्तसंकल्पः (तैत्तिरीयोपनिषद्, शिक्षावल्ली, अनुवाक् 11)
2. नचिकेताकथा (कठोपनिषद्, अध्यायः 1, वल्ली 1)
3. सत्यकामजाबालकथा (छान्दोग्योपनिषद्, अध्यायः 4, खण्ड 4-9)
4. त्रिदेवश्रेयस्त्वकथा (भागवतपुराणम् स्कन्धः 10, अध्यायः 89)
5. दधीचकथा (भागवतपुराणम् स्कन्धः 6, अध्यायः 10)
6. बलिकथा (भागवतपुराणम् स्कन्धः 8, अध्यायः 18-22)
7. उशीनरकथा (महाभारतम् वनपर्व, अध्यायः 197)

अनुशान्सितग्रन्थाः

निबन्धशतकम्-डा.कपिल देव द्विवेदी, विश्वविद्यालय प्रकाशन, विशालाक्षी भवन, चोक, वाराणसी 221001

बृहद्अनुवादचन्द्रिका-चक्रधर नौटियालहंस शास्त्री मोतीलाल बनारसीदास वाराणसी

रचनानुवादकौमुदी- डा. कपिलदेव द्विवेदी, विश्वविद्यालयप्रकाशन, वाराणसी

छन्दोमञ्जरी- ब्रह्मानन्द त्रिपाठी, चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी

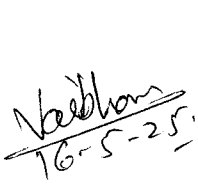
निबन्धशतकम् – डा. कपिलदेव द्विवेदी विश्वविद्यालय प्रकाशन विशालाक्षी भवन वाराणसी

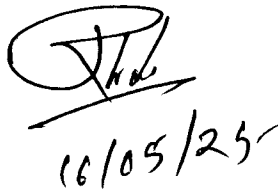
बृहद्अनुवादचन्द्रिका- चक्रधर नौटियाल हंस शास्त्री मोतीलाल बनारसीदास वाराणसी

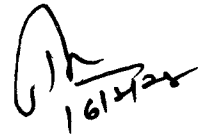
प्रौढरचनानुवादकौमुदी-डा. कपिलदेव द्विवेदी विश्वविद्यालय प्रकाशन विशालाक्षी भवन वाराणसी

छन्दोमञ्जरी- डां ब्रह्मानंद त्रिपाठी चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन वाराणसी

गुप्ताशुद्धिप्रदर्शनम् – पं. अम्बिकादत्त व्यासः, श्री कृष्णकुमारव्यास प्रकाशन बी 16/94 ज्ञान मंदिर काशी

16-5-25

16/05/25

16/5/25